

Smärre meddelanden.

Ett bidrag till den kringbyggda gårdens historia hemtadt ur Torsångs kyrkoarkiv.

Af bilder från 1600-talet finner man, att mindre, timrade herresäten på den tiden bildade en sluten fyrkant omkring den sålunda inhägnade gårdsplanen. Ett godt prof erbjuder t. ex. van Everdingens målning af Julita gård i Södermanland på 1640-talet.¹ Senare omtala under Karl XI:s regering utkomna förordningar mangård och fägård, skilda från hvarandra. Men den kringbyggda gården är i vårt land i dess helhet otvifvelaktigt betydligt äldre. Redan år 1600 eller så omkring iakttagar Bureus »inbygde gårdar» ända uppe i Torne,² och år 1635 tillbragte den franske resanden Charles Ogier en natt i en västmanländsk bondgård, som tydligen var uppförd på detta sätt.³ Något nytt påfund var det således med all säkerhet ingalunda, när 1734 års lag i byggningsbalken införde följande stadgande, hvilket här för jämförelse med det följande anföres i sin helhet: »Tomt skal byggas til mangård och ladugård. I mangården skola wara stufwa med förstufwa och kamar, så ock gästestufwa, ther gården så stor är, kellare, wisthus och sädesbod, redskapshus, och hemligit hus, port och lider. Tarfwar bonde flera hus, bygge sig til lägenhet thet bästa han gitter. Ladugården bygges särskilt ifrån mangården, och ther skola wara stall, fåhus, fårhus, och swinhus, med nödiga foderrum, så ock loga och lador, efter som gården är stor til. Badstufwa eller mältehus skal ock byggas, så ock rija, ther skog är, och the afsides sättas». — Lagen fastställer här endast såsom norm hvad som förut var mer

¹ O. Granberg: Allart van Everdingen. Stockholm 1902.

² Sumlen. Stockholm 1886 s. 183.

³ Jfr Fataburen 1915 s. 56.

eller mindre häfdvunnen sed. I ett par hänseenden synes dock den anförda lagbestämmelsen icke, eller obetydligt, fota sig på föreliggande sed: inom åtminstone den öfvervägande större delen af vårt land anknöt sig nämligen stallet till mangården, och hvad rian beträffar vann denna redan af Gustaf I så varmt förordade ekonomibyggnad inom mellersta och södra Sverige föga eller ingen spridning.

Huru långt tillbaka i tiden den omkringbyggda landtgården går är ännu svårt att afgöra, och det är ej anledning att här ingå på detta problem. Då efterföljande anteckningar år 1629 taga sin början, föreligger denna byggnadsplan sedan gammalt i den prästgård i södra Dalarna, som de afse. Förekomsten af en gårdsport vore i och för sig nog att betyga detta.

Efter dessa korta inledande notiser må urkunderna själfva tala med sina egna ord. Då emellertid på flera håll samma uppgift i dem upprepas, sammanföras här år för år de spridda uppgifterna, för så vidt de fullständiga hvarandra. En anseelig del af rent lokal betydelse har uteslutits såsom varande af mindre väsentlig innebörd. Dokumenten, hvilka äro i hög grad ägnade att visa, hvilka värdefulla källskrifter våra kyrkoarkiv kunna förvara äfven för vår materiella kulturhistoria, finnas i fullständig afskrift i Nordiska Museets arkiv.

Thetta Effter:na ähr bygdt ij Torsångers præstegård ifrå 1629, tå iagh Carolus¹ owärdigt bleff här Pastor, intill närwarande åhr 1633.

Anno 1629 om Sommaren bygdes en Ny bygningh wäster ij gården, ifrå Källar Nattstugghan, intill thz lilla Stallett, som är brygge och bakestugghu, badebastugghu och 2 bodar.

Anno 1629. Bygdes en Nybygningh Wester i gården porttlijder, brygge och bakestuggha, drängestuggha, och 2 bodar altt medh itt takelagh item vprättades 3 hööladur

Eodem Anno 1629, then 20 Octobris begynte Grelz och Lasze timber karlar, på thett stora Herrestallitt, och lychtade then 7 Decembris

¹ Carolus Johannis Schedviensis, f. 1580, kyrkoh. i Torsång 1629, d. 1645.

Anno 1630 förnyades Store Herrestallet, thett Mindre stallet, porthelijrett medh Nyia porttar och 2 bodar.

Anno 1630 om Hösten förnyiades torkebastugun uthaff Grelz och Lasze timberkarlar — —

Anno 1630 then 15 Augusti förnyades tiendeladun — —

Eodem Anno, renoverades thz lille stallet — —

Anno 1631. förnyiades den mindre Korneladun, medh

Ny logha, giordes högre och nytt taak. item Halmlijrett.

Anno 1632 then 16 Junij bleff beslutitt, vthi Thorsångers Soch-nestughu att bådhe Herrestugghan, Sättestugghan och kamrarna skulle renoveras och upsättas: Och bleff hela bygningh deelt uthi rotetaal som huartt huusz huar Rota tilhörer.

1. Kyna Rothan Nordhan siön: Herrestugghan, och halfue Kokekammaren, med förstughitt halfft.
2. Dalwijkz Rotan: Sättestugghan, och halfpartten i kokkammaren och förstughett.
3. Aszpebomän tridie Rothan: Nattstugghan, öfwer förstughett.
4. Tylla Rothan: Bookkammaren och maatkammaren.

Denna bygningen är vprättatt i dette förledne år 1632 och the som ther på bygdte hafua, hafuer pastor hållitt them kost, som föllier:

Först när bygningen begyntes hult Pastor Elloffue karlar kost som timbradhe, ifrå then 22 Junij till then 29 Junij var 6 dagar eller en weku. — —

Än 3 karlar i 2 Daghar, som arbetade på kamrarna.

Än 3 karlar 1 dagh på Herrestugghan

Än 4 karlar i 4 daghar som lade golf ij Herrestugghan.

Jtem Dalwijkz Rotan 4 karlar i 4 dagar när the takadhe och golfuadhe Sättestugghan.

Om muremästarens kost. J 12 daghar arbetade han på Herrestughuspijszen. — På Sättestughumuren arbetadhe han i 16 dagar — — På Spijszarna i kamrarna arbete han i Elloffue daghar — —

Snickaren hultt Pastor kost ij 7 wekor. war och stundom sielff annan, thz man inthz räknar

Glaszm. hultt Pastor kost i 3 vekur

Än haffr pastor låtit göra glasz till Aszbo Nattstugan — 7 styckr kosta tilhopa 14 daler 3 mark. Men Carll Oluffson der till 2 glasz.

Om Aszbo nattstughu bygningen 1632. Staddes bårtt till 6 karlar för 32 Daler. — —

Anno 1632 förnyades Herrestughan, Sättestughan, 3 Kamrar, och Nattstughan öfver förstugett bygdes allt aff nytt timber.

Sist hafuer pastor hållitt 4 karlar kost i 8 daghar, som uprättade Tylla herbergett, aff huilket vpbran then ena gaslen, och kastades om kull, när thett stora säte loftett wpbran, som öfwerfullt var medh godt tyndhöö. Huilket skedde then 2 9bris — — Anno 1632.

Dette åhrett 1632 bran wpp itt stoortt Sätelofft tmz 2 bodar vnder, var på pasz 100 lasz höö vthi, etc.

Anno 1633 lades Ny ladulogha vthi then store kornladun, och takades mäst medh nytt näffr. torkebastughan läth pastor förnya medh egen omkostnat och muras ny kupa doch sochnen betalade muremästaren.

eodem Anno 1633 murades andre gången vthi bryggestughan, pannemurebaakungn, och en spijs j dränge kammaren.

— — — — —
lades golff in vthi både store fäähusen och giordes Nyie båasz mz Pastoris omkostnat.

Desze huusz haffr pastor allt medh sin bekostnat vpsatt.

1. En kylna att torka maltt vthi
2. tu Swynehuusz
3. Jtt fäähuusz kiöpt för sina egna peningar och vpsatt.
4. En gödestyg.
5. graffuit uthu gårdabackan en khål källare, fulbordat medh taak, döör och alt tilbehör
6. En göyestija på stolpar der man gödher Swyn vthi.
7. Smidian läth pastor vprätta medh sin omkostnadt, 1637
bräder till takett skulle bönderna utgöra — —
8. Jtt wedelijder haffr pastor låtit vpsättia.

Fullständigande och närmare belysning erhåller föregående handling genom följande på 1640—1670-talet uppgjorda förteckning öfver prästgårdens byggnader:

Prästegård medh huuszdeclning.

Huus i Mangården, kringstängd.

Källare om tu rom, ommurat 1660. wackert.

öfwer källaren två stugor. i den ene två Sängiar; 3 fänster på gaffen och tu på långwäggien, medh Spijsz döör och låász. i den andre två Sängiar och på långwäggien 2. glaasz med Spijsz döör och låås, men låszen beggie höra pastori Sebero¹ till.

Sätestuga een, innan förr två kamrar, nbl bookkammaren (!) och maatkammaren medh Spijzar om een pipa, Spijszhellan i book kammaren kommer pastori Sebero till.

Nota. Stugan medh kookkammaren kommer Daalwijksz roten till i Sätas stugan på långwäggien ått gården in wedh. 3 fönster, widh dören — 2 fönster, på norlångwäggien — 2 fönster. bänckiar 2 st. inge bord eller Säten.

i Bookkammaren 3 fönster itt litet bordh. och bänck sampt een Säng.

i Kookkammaren Hyllar, 2 sängiar 3 fänster och baakung. een bänck.

Till bookkammaren och maatkammaren låász. — —

emot Sätestugan är herrestugan,² bådha om en förstuga, medh Spijsz wäggjar och taak mestadeles färdige allenast taaket efter lofwen förbetras, medh bänckiar rundt omkring tree bord effter gamble wijset, af hwilke itt i bagarstugan att baaka uppå³. itt i portbon som är öfwer källaren. fönster på gaffen tree st. på långwäggien in i gården, fram widh — 3 st., widh dören — 2 st. samt ått dören itt låász, och två wändstolar.

Öfwer förstugun hafva aszbo karlarne een liten nattstugu, medh

¹ Dan. Petri Seberus, f. 1607, kyrkoh. i Torsång 1645. d. 1678.

² Om denna förmäler en anteckning på annat håll: Åhr 1638, Målades herrestugan i prästegården och den wälb. Herren Landzhöfdingen betaladhe Mälaren för takens målningh dören och fänsterkarmar som ähre gröna, Men bonarna på wäggjar och gafflar hörer pastori till, och pastor hölt målaren all kost: ähr obetalth för 2 karlar i 4 weckor. för lijn som pastor der til kiöpte togz af änekian bonarne sin koos 1646.

³ Här förekommer en marg-anteckning: 1633 i septembri sattes in 3 nye glasz på gaffen högz up till 3 fänster på nore långwäggien noch itt till mot dören in i gården — alz. 16 dhr.

Spijsz, döör och låász, en lijten Skiffwa, på gafflen -- 3 fänster, på långwäggien 2 fänster, i Swalen ett fänster, i Cuntoret itt fänster, sampt i Stugan 2 sängiar 2 bänckiar.

På öster sijdan i gården een stuga medh kammar — — i kammaren 4 fönster döör mz låász.

Stugun innan förr 5 fänster döör medh låász 2 bänckiar itt bordh står i Sätessstugan. Ung nederfallen, Stugun och Kammaren alz illa haldne, medh golf, taak och undergerd.¹

Ther emoth drängie eller bagar stugun medh baakung. 4 fönster 2 sängiar

Ther bredhe wijdh, Sängiestuga medh förstuga och döör medh een lägen heet. i Stugan 3. Sängiar 5 glasz een liten måla skiffwa, 2 bänckiar. Spijsz och dör mz låász.

Näst Sängie stugan een liten redskaps kammar, een gammal boo, elakt taak.

På Samma Sijda wedliret medh taak och wäggjar 1653 in maijo förbättrat.

Södre Sijdan på Gården. Twå bodhar att haffwe höö uthi. Höra Tylla Rotan till medh halfft portliret och porten.

Andre Sijdan Porten Kyne Rootan halfft portliret och porten sampt Store Stallet, som neder reffz och medh ny undergård för bättrades — 1648. mz twå dörrar åt gården, dören mz gammalt låås.

På Samme Sijda ett litet Stall — — ähr gammalt, dock brukligit. förbättrades medh skullu 1666.

På wästre Sijdan i gården. Twå boodar att haffwe höö eller annat uthi, tämligen wäll medh taak, wäggjar och telnar haldne. för then närmre Stallen är pastoris låås, för then andre ett elakt. —

Näst thesze bodar är ett huusz kallas badbastugan. Uthan Ungh. doch döör, mitt låås.

Steerhuset eller brygge huset² — — medh baakung och inmurat brygge kittel af koppar om 4 pund, omsmidder och af nyio giord aff Mester Magno Kopparslagare widh Fhalun, dher till togz

¹ Här en marg.-anteckning: 1662 nedertogz denne stugun, sattes up medh ny undergerd och murades till nyt medh nyt golf.

² Marg.-anteckning: 1661 för iull föll khorstenen neder och slogh sönder taaket.

een obrukligh kittel af koppar widh körckian, medh Soknens samp-tyckie 1656. ähr inthe mera koppar eller andre käril som Soknen för inventario haffwer. elak döör inthe låås.

Poorten ther näst kommer heela Soknen till.

1660 den 15 decemb. upbran badstugan, war gammal, elak döör inthe lååsz eller Swele. 1661 blef än upbygd.

Watn brunen ofärdig på tree åår, myckie skadeligit. Den kostade pastor Seberus på medh upsätning medh pump om 4 riksdh. ex proprio. 1654 genom konstmestarens M. Simons flijt widh grufwan. är nu alz om intet. måste förfärdigas.

1653. Neder riffwit heele Soknen Stolpeherberget, som är mz tu rum och öffwerbotn, om två dörrar medh innan låås, men asparna och märlor utan till höra pastori Sebero till. wäll färdigt.

i fägården.

Tiend lada medh tu golff och lijr, åt ladan två dörrar uthan låås. lijr en dör utan låås.

Gårdzlada medh lijr togz nedher och sattes ny medh wäggjar och all behör 1659 in iunio, war kort färdigh. — — inge lååsz till dörrarne. wagnslider — O.

fäåhuusz tu styckien. Thet nämbre poorten — — 1646 nytt upsat, doch elakt taak. Thet andre — — är gammalt.

Swijnhuusz ett litet om tu rom. — —

än ett om tree room är medh Seberi pastoris kostna upsat

Smedia — O.¹ — —

Qwarndyng medh Tyllekarlarne widh Knutzhyttan af pastore Dn. Daniele Sebero för 8. dygn 1675 den 6. sept. påkostat quarnen(?) och stenar til nyo med the flere interessenter.

fäåbodas — O

Engeslador fyra styckien

— — — — —
Pastoris Seberi egne huus.

Ett litet Stolphärbrä

En Kölna — — af Her And. Arhus.² pijga upbränd

¹ Se följ. sida.

² And. Arhusiander, f. 1629, past. loci 1679, afflyttad 1696.

En Giödestija

Ett Fäähuus

Een Smedia

Ett Swijnhuus mz 3 room.

För att i någon mån fullständiga den i det föregående antydda inredningen i åtskilliga här angifna rum må slutligen ur ett par inventarieförteckningar följande anföras.

Från tiden omkring 1630 uppgifves följande bohag af trä:

Skijffuor — 2 gamla

Bordh — 3 stycken efter thett gamla sättitt

Wändestolar — 2 str

noch een wändestool — 1 st.

Drängiesängiar — 7 boradh vthi wäggjarne uthan snickare arbetet.

I en inventarieförteckning af den 1 maj 1696 förekommer följande:

Wäggebonad. A:o 1672 åhrs Invent: nämner uti Sättestugun hafwa warit gl. wäggbonad, hwilken berettas nu wara af dropp aldeles blifwit förskiämd; och sedan nyttiat till klisterning wid de andre husens förbättrande

Träredskap.

- 2 st. gl. sängiar uti herr nastugun spikade wid väggen
å 10 mkr st. De 5.
1. half sängh gl. å De 2. 16.
1. dito gl De 1. 16.
2. st. gl. sängiar uti Sängestugu kammaren wid väggen
spikade å 1 Dr st. De 2.
2. st. uti drängestugun fastspikade å 12. öre De — 24.
1. bord uti herr nastugun med foot De 2.
1. bord uti Stegerhuset De 1.—16.
2. st. gl. wänd stolar å 2. Dr st. De. 4.
- den 3:die som på invent:¹ nämnes är sönderslagen och uti
stället föhrärat en sängh uti Tråsnestugun skattad för De 2.—.

N. E. H.

¹ Nyss nämnda af år 1672.

5—180114. Fataburen. 1918.